

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, доцента
Дрозда Олексія Юрійовича на дисертацію
Алексєєва Ігоря Сергійовича «Інститут пробації в системі кримінальної
юстиції України», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 – Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Актуальність дисертаційної роботи Алексєєва Ігоря Сергійовича на тему «Інститут пробації в системі кримінальної юстиції України» не викликає сумнівів і заперечень з огляду на ту роль, яку відіграє інститут пенітенціарної пробації в сучасній національній системі кримінальної юстиції. Появу цього інституту у вітчизняному законодавстві дослідники пов'язують із необхідністю впровадження дієвих механізмів виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення рецидиву злочинності, підвищення ефективності попередження кримінальних правопорушень, розширення практики застосування альтернативних видів покарань, застосування диференційованого та індивідуалізованого підходу до процесу виконання покарань тощо. Подібні ініціативи сприятимуть досягненню пенітенціарною службою її справжнього призначення, яке буде відповідати латинському терміну «penitentia», – покаяння.

Безперечно, наділена неабияким потенціалом пробація здатна розв'язати чимало проблем, що постали перед правовою системою України в процесі реформування системи кримінальної юстиції, передусім стати цілком ефективним механізмом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. У багатьох країнах запровадження альтернативних позбавленню волі покарань розглядають як важливу складову реформи, а не лише як метод розв'язання однієї з проблем у пенітенціарній системі. Подібну політику можна вважати важливим кроком на шляху створення більш соціально орієнтованої системи правосуддя. Причому з'являється можливість звернути увагу на потреби потерпілих і стимулювати широкі дебати щодо стратегії протидії злочинності.

Водночас варто пам'ятати, що пробація сама по собі не є зовнішнім рішенням внутрішніх проблем кримінального правосуддя, пенології або управління, але є тими можливими межами, у яких можуть бути встановлені бажані рішення. Процес впровадження пробації в національну правову систему завжди балансуватиме між необхідністю проведення курсу на розширення застосування альтернативних видів покарань, що обумовлено різними гуманітарними, політичними, економічними факторами та потребою вжиття дієвих заходів реагування на вчинене правопорушення з урахуванням суспільної думки, коли достатньо сувора кримінально-правова санкція розглядається з позиції попереджувального впливу.

Таким чином, викладене дає підстави стверджувати, що питання впровадження і підвищення ефективності функціонування національної системи пробації є однією з найбільш актуальних тем сучасної української правової науки. Попри те, що пробація знайшла своє вираження в національній правовій системі, ця тема донині залишається актуальною серед науковців і практиків, адже діяльність держави постійно спрямована на розвиток та поліпшення функціонування державних інституцій. Загалом така прискіплива увага до пробації пов'язана з наявністю значного потенціалу щодо запобігання рецидиву злочинів, а також економічною доцільністю для держави та суспільства, моральними цінностями, які дають змогу реалізувати мету кримінальної політики найбільш гуманними засобами.

Отже, очевидним є той факт, що подана на рецензування робота присвячена актуальній проблемі, розв'язання якої сприятиме подальшій розробці законодавчих пропозицій і проектів розвитку вітчизняного інституту пробації.

Про актуальність обраного напрямку дисертаційного дослідження свідчить також те, що він належить до пріоритетних у галузі науки кримінально-виконавчого, кримінального та кримінального процесуального права. Зміст та основні положення роботи відповідають завданням здійснення судово-правової реформи в Україні, спрямовані на реалізацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Стратегії сталого розвитку «Україна-

2020», а також Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані в дисертації, підтверджений теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом законодавства й міжнародної практики в цій сфері.

Передусім позитивним слід визнати чітке визначення автором об'єкта і предмета дослідження, що, на жаль, сьогодні не часто зустрічається в наукових роботах такого рівня. Правильне розуміння об'єкта та предмета дослідження дозволило дисертанту зробити свою наукову ідею цілісною, обґрунтованою, донести до наукової громадськості власні ідеї та пропозиції, а також уникнути формалізму та зробити дисертацію вагомим внеском у правничу науку.

Крім того, під час дослідження було використано широкий спектр загальнофілософських, загальнонаукових, логічних і спеціально-юридичних методів і прийомів наукового пізнання, застосування яких дозволило всебічно проаналізувати об'єкт дослідження. Усі вони застосовувались у взаємозв'язку та взаємодії, відповідно до поставленої мети й завдань, об'єкта і предмета дослідження.

Обґрунтованість висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження підтверджується наявністю актів впровадження результатів дослідження в правозастосовну сферу (лист Державної судової адміністрації України від 22 грудня 2017 року № А1676-17-1667/17), законодавчу діяльність (акт впровадження Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 11 грудня 2017 року № 04-18/12-2245) та правотворчу діяльність (акт впровадження Комітету з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України від 20 листопада 2017 року № 04-29/15-2607).

Результати дисертаційного дослідження можуть бути корисними як для науковців, які працюють у сфері кримінально-виконавчого, кримінального

процесуального та кримінального права, так і для працівників уповноважених органів з питань пробації міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації в частині підвищення ефективності цього інституту.

Питання, які розглядаються в дисертації, розкрито на досить високому методологічному рівні. Зокрема, проаналізовано широкий спектр вітчизняних і зарубіжних науково-теоретичних та монографічних робіт з окресленої проблематики, що свідчить про поглиблений аналіз порушеної в дослідженні проблеми. Крім того, автор вивчив і проаналізував періодичну літературу з цього питання, що свідчить про спробу синтезувати поряд із загальноприйнятими поняттями новітні підходи до розуміння місця та ролі інституту пробації в системі кримінальної юстиції України.

З аналізу дисертації видно, що під час проведеного дослідження було використано не лише юридичну літературу, а й цінний емпіричний матеріал, що дозволило дисертанту досягти високого ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Очевидно, що автор, працюючи над написанням дисертації, дотримувався процедури систематизації наукової літератури під час її аналізу.

На нашу думку, дисертант досить вдало визначив мету дисертаційного дослідження, яка полягає в тому, щоб з'ясувати теоретичні, правові та організаційні засади інституту пробації в системі кримінальної юстиції України, а також сформулювати відповідні висновки й рекомендації, спрямовані на приведення законодавства України та практики його застосування у відповідність до сучасних європейських традицій і стандартів у цій сфері.

У процесі дослідження дисертант не абстрагувався в наукову розробку проблеми, а поставив конкретні та чіткі завдання, у зв'язку з чим дисертація отримала цікавий та корисний напрям не лише в науковому руслі, що дозволило одержати практичні результати, сформулювати корисні для практичного застосування висновки.

Аналіз рецензованої дисертації дає змогу стверджувати, що в результаті проведеного дослідження автор досягнув визначеної мети й виконав поставлені завдання. Причому сформульовані висновки та пропозиції є досить аргументованими й оригінальними, відповідають вимогам сьогодення та можуть бути застосовані на практиці.

Структура дисертації добре продумана і відповідає тим завданням, які поставив перед собою автор. Дисертант послідовно виклав матеріал, здебільшого правильно співвідносячи загальні та конкретні питання, сформулював необхідні наукові дефініції. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 248 сторінок. Робота містить список використаних джерел із 183 найменувань на 19 сторінках. У першому розділі розкрито теоретико-правові засади пробації, зокрема визначено соціально-правову обумовленість впровадження інституту пробації в систему кримінальної юстиції держави, розкрито поняття, зміст і функції пробації, а також проаналізовано особливості регламентації пробації в міжнародно-правових актах. Другий розділ роботи присвячено визначенню місця інституту пробації в системі кримінальної юстиції нашої держави. З цією метою висвітлено історію впровадження та інституційного становлення інституту пробації, надається загальна характеристика національної системи пробації, а також розкриваються організаційно-правові засади функціонування органу пробації. У третьому розділі розкрито основні напрями вдосконалення пробації в Україні, зокрема встановлено організаційно-правові засади забезпечення роботи із засудженими та потерпілими як елементи національної системи пробації в Україні, а також окреслено організаційно-правові аспекти вдосконалення діяльності органу пробації. У висновках за результатами дослідження загалом сформульовано низку положень теоретико-методологічного характеру, а також пропозицій і рекомендацій, що мають вагомe значення для вдосконалення інституту пробації. У додатках до роботи міститься проект Закону України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення діяльності інституту пробації», у якому відображено практичне застосування сформульованих автором висновків, а також анкети й аналітичні довідки за результатами проведеного опитування, на які спирався автор у процесі дослідження.

Таким чином, структурно дослідження побудовано логічно, розділи і підрозділи пов'язані між собою. Обрана структура дисертації дозволила авторові продемонструвати гідний рівень знань з теорії кримінально-виконавчого, кримінального процесуального та кримінального права, ґрунтовно проаналізувати як положення нормативно-правових актів, що регулюють функціонування інституту пробації в Україні і тенденції його розвитку, так і погляди науковців з проблематики дослідження. Під час розподілу розділів основного тексту на підрозділи автор дотримався правил пропорційності та взаємовиключення. Дисертант послідовно виклав матеріал, здебільшого правильно співвідносячи загальнотеоретичні та практичні питання, сформулював необхідні наукові висновки та дефініції.

Мета і завдання, визначені автором у вступі, відповідають змісту дослідження та загальним висновкам, а всі висновки та рекомендації, зроблені автором, об'єднані провідною ідеєю вдосконалення законодавчого регулювання інституту пробації та приведення його у відповідність до сучасних європейських традицій і стандартів у цій сфері.

Схвальною слід визнати проведену дисертантом роботу, спрямовану на збір емпіричного матеріалу. Так, автором було опитано 1766 працівників уповноважених органів з питань пробації міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації. Причому аналітичні довідки подано в додатках до дисертації, що полегшує сприйняття отриманих автором даних.

Також привертає увагу стиль, яким написано роботу: він означений логічністю, послідовністю та ясністю аргументування думок. Деякі досить складні теоретичні положення дисертації сформульовані зрозумілою мовою, та викладені без зайвих ускладнень.

Загалом на сторінках дисертації авторові вдалося розгорнути цікаву дискусію, використавши широкий спектр вітчизняних і зарубіжних науково-теоретичних та монографічних робіт з різних галузей наукових знань, що свідчить про поглиблений аналіз актуалізованої проблеми.

Таким чином, гарантією достовірності й теоретичної обґрунтованості наукових положень, сформульованих автором висновків і рекомендацій є правильно визначені мета й завдання дослідження, структура та логіка викладеного матеріалу.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Наукова новизна праці полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація дійсно є одним із перших після ухвалення Закону України «Про пробацію» комплексних досліджень в українській правничій науці, у якому з урахуванням положень чинного законодавства, міжнародно-правових стандартів і правозастосовної практики проведено системний аналіз теоретико-прикладних засад функціонування пробації в системі кримінальної юстиції України, розкрито суперечності правового регулювання цього інституту, а також зроблено спробу визначити шляхи їх подолання. У результаті здійсненого дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем.

У роботі враховано положення як національного, так і міжнародного законодавства, проаналізовано теоретичний та практичний матеріал, що стосується тематики роботи. Це дало змогу виробити новий підхід до дослідження значної кількості проблем, якими означений процес впровадження інституту пробації в систему кримінальної юстиції України.

Переважає більшість положень, винесених автором на захист, і висновків є новими або містять значну частку новизни. Зокрема, дисертантом уперше обґрунтовано доцільність запровадження нового окремого виду пробації – постпенітенціарної пробації. Причому, на нашу думку, дисертант досить вдало визначив її як «здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання у

виді позбавлення волі або обмеження волі, осіб, яким покарання замінене більш м'яким, здійснення соціального патронажу щодо осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом» (с. 163).

Слушною слід визнати позицію дисертанта щодо необхідності збільшення строків застосування заходів пробації, що дасть змогу органам пробації максимально ефективно виконувати превентивну та правоохоронну функції (с. 171).

Дисертантом також було вдосконалено дефініцію поняття «пробація». Зокрема, її пропонується визначати як «систему індивідуалізованих і диференційованих наглядових, соціально-виховних, реінтеграційних, адаптаційних, профілактичних та інших заходів, спрямованих на виправлення та ресоціалізацію засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, забезпечення уповноважених органів інформацією щодо особи обвинуваченого (засудженого), примирення засуджених з потерпілими, а також надання допомоги потерпілим» (с. 82).

Досить переконливими видаються аргументи автора щодо необхідності вдосконалення структурної побудови органів, які входять до складу системи пробації в Україні. Дослідивши розподіл функціональних повноважень за їх групами між організаційними елементами національної системи пробації, автор розробив і запропонував для імплементації до Закону України «Про пробацію» нові норми, що стосуються детермінації трирівневої системи органів пробації із визначенням правового статусу Державної установи «Центр пробації» на законодавчому рівні (с. 92).

Отримали подальший розвиток наукові погляди стосовно соціально-правових передумов впровадження інституту пробації в систему кримінальної юстиції, а також теоретичні підходи до визначення сутності поняття та змісту пробації.

Крім того, дисертант значну увагу приділив понятійно-категоріальному апарату, передусім поняттям, які потребують належного уточнення в законодавстві та в юридичній літературі. Зокрема, уточнено такі поняття, як «постпенітенціарна пробація», «пробація», «виправлення», «ресоціалізація» та інші.

Тобто роботі притаманна наукова новизна, порушено низку невисвітлених вітчизняною юридичною наукою проблем, розв'язання яких дозволить більш ефективно впровадити інститут пробації в систему кримінальної юстиції України.

У висновках дисертації на основі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та практики уповноважених органів України, порівняно з досвідом інших країн, розв'язано важливе наукове завдання, що полягає у визначенні теоретичних, правових та організаційних засад інституту пробації в системі кримінальної юстиції України.

Так, на основі узагальнення позитивного зарубіжного досвіду автор обґрунтував доцільність запровадження нового окремого виду пробації – постпенітенціарної пробації (с. 157). На підтвердження цієї пропозиції дослідник цілком слушно зазначає, що «основне завдання органів пробації полягає не лише в контролі поведінки осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання або які вже його відбули, а й у створенні умов для забезпечення таких осіб житлом, працевлаштування, соціального та іншого виховання, можливості здобуття освіти тощо, тобто реалізації комплексу соціальних заходів, спрямованих на мінімізацію можливості вчинення ними злочинів у майбутньому через зниження ризиків вияву девіантної поведінки» (с. 158).

Досить слушною є думка дисертанта з приводу необхідності утворення державної установи «Центр пробації» з підпорядкуванням їй уповноважених органів з питань пробації (с. 92). Такий крок дійсно сприятиме вдосконаленню організаційної структури, а також механізму використання фінансових, матеріальних і технічних умов функціонування органів пробації

для ефективного виконання поставлених завдань. Водночас доводиться констатувати факт відсутності закріплення на законодавчому рівні інформації щодо структури органів, які реалізують державну політику у сфері пробації. У зв'язку з цим, дисертант наголошує на необхідності внесення змін до Закону України «Про пробацію», які покликані детермінувати та законодавчо закріпити структуру таких органів (с. 93).

Крім того, дисертант обґрунтував необхідність внесення змін до низки інших нормативно-правових актів, зокрема до Кримінального, Кримінально-виконавчого, Кримінального процесуального кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про пробацію», які спрямовані на вдосконалення діяльності інституту пробації. Зокрема, запропоновані зміни передбачають усунення низки прогалин і неточностей у межах наявної моделі пробації, а також охоплюють сформульовані автором новели щодо функціонального наповнення пробації під час роботи із засудженими й потерпілими. Причому в позитивному контексті слід відмітити той факт, що всі сформульовані автором пропозиції належним чином оформлені у вигляді проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення діяльності інституту пробації», який міститься в додатках до дисертації (с. 246).

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що висновки дисертації є цілісними, логічними та обґрунтованими, відповідають меті й завданням дослідження, містять важливі теоретичні положення щодо розробки теоретичних і практичних аспектів впровадження інституту пробації у вітчизняну систему кримінальної юстиції.

Повнота викладення наукових результатів в опублікованих працях здобувача

Підсумки розроблення проблеми загалом, окремі її аспекти та висновки були оприлюднені дисертантом на п'яти міжнародних науково-практичних конференціях. Основні положення та результати дисертації відображені в п'яти наукових статтях, з яких одну опубліковано в іноземному виданні.

Перелік наукових праць здобувача й аналіз їхнього змісту засвідчують, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження досить повно викладено у вітчизняних наукових фахових виданнях, пройшли апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях.

Дискусійні положення дисертаційної роботи

За результатами розгляду роботи потрібно також звернути увагу дисертанта на такі дискусійні положення:

1. Певні зауваження викликає структура дисертаційного дослідження. Так, у другому розділі дисертації, з огляду на його назву, необхідно було розглянути місце пробації в системі кримінальної юстиції. Водночас про «систему кримінальної юстиції» в цьому розділі не йдеться. Так само чітко не визначено й місце в ній інституту пробації.

2. У положеннях наукової новизни (с. 25), а також у висновках до дисертації (с. 217) автор наголошує, що ним було визначено соціально-правові передумови впровадження інституту пробації в систему кримінальної юстиції. Проте в тексті дисертації такі передумови достатньо не розкрито, не систематизовано й не узагальнено, що зумовлює потребу в додатковій аргументації.

3. Досить дискусійним і таким, що потребує уточнення, є положення наукової новизни щодо необхідності «збільшення строків застосування заходів пробації» (с. 25). Так, по-перше, у тексті дисертації автор говорить не про «збільшення» строків, а про їх «актуалізацію», оскільки, як він сам зазначає, «на сьогодні Закон України «Про пробацію» таких строків чітко не визначає, вказуючи лише, що періоди запровадження того чи іншого виду пробації по відношенню до різних категорій суб'єктів пробації» (с. 164). По-друге, не визначають строки пробації і міжнародні нормативно-правові акти, зокрема Європейські правила пробації, з огляду на що пропозиція автора виглядає сумнівною.

4. Певні зауваження викликає положення наукової новизни щодо доцільності «впровадження засобів електронного моніторингу для контролю

за суб'єктами пробації» (с. 26). По-перше, недоцільним є його віднесення до категорії «вперше», оскільки сам автор згадує науковців, які раніше вже займалися розробкою цього питання (с. 208). По-друге, поза увагою автора залишилося питання фінансового забезпечення впровадження засобів електронного моніторингу. Водночас на сьогодні ця проблема є досить актуальною, оскільки, як відомо, саме вона перешкоджає повноцінному використанню вказаних засобів ще на стадії досудового розслідування. По-третє, економічно неефективною та нераціональною видається пропозиція автора використовувати електронний моніторинг як «окремий вид покарання за злочини невеликої тяжкості» (с. 213). Очевидно, що витрати, які нестиме держава, та очікувані результати будуть неспівмірними.

5. Вважаємо дещо неповним запропоноване автором визначення пробації як «системи ... заходів, спрямованих на виправлення та ресоціалізацію засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, забезпечення уповноважених органів інформацією щодо особи обвинуваченого (засудженого), примирення засуджених з потерпілими, а також надання допомоги потерпілим» (с. 65). Очевидно, що на сьогодні інститут пробації має значно ширше призначення.

6. Не зовсім вдалим видається запропонований дисертантом спосіб розв'язання проблеми ухилення від відбування таких покарань, як громадські роботи, виправні роботи та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зокрема, автор зазначає, що «у разі зникнення засудженого з місця проживання ... уповноважений орган з питань пробації не має можливості довести суду наміри ухилення ..., оскільки *норми, що кваліфікують* ухилення від відбування зазначених видів покарань, передбачають доведення навмисних дій засудженого, спрямованих на порушення таких обов'язків» (с. 149). По-перше, автор пропонує внести зміни до відповідних статей КВК України, хоча необхідно було розробити зміни до КК України. По-друге, «зникнення засудженого з місця проживання» абсолютно не пов'язане з виконанням такого покарання, як

позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, оскільки таке покарання передбачає активні, а не пасивні дії особи.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що наведені вище критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань, певної неповноти та непослідовності розгляду окремих положень дисертації і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові висновки, нові підходи до вирішення конкретного наукового завдання, що полягає у визначенні теоретичних, правових та організаційних засад інституту пробації в системі кримінальної юстиції.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використані методики досліджень і джерела інформації.

Зокрема, у рецензованій праці не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації.

Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Висновки та рекомендації, отримані під час дослідження, мають важливе практичне й теоретичне значення для оптимізації національної кримінально-виконавчої системи та приведення законодавства України і практики його застосування у відповідність до сучасних європейських традицій і стандартів у цій сфері.

Основні положення дисертації з належним ступенем повноти були відображені автором у наукових статтях, підготовлених та опублікованих автором дисертації, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій, зарахованих за темою дисертації.

Тема дисертації є актуальною, сформульовані автором висновки та рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються науковою новизною та мають значення не лише для теорії цивільного процесу, але й для правозастосовної практики.

Таким чином, дисертація, представлена Помазановим Андрієм Віталійовичем є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково обгрунтовані результати, спрямовані на вирішення наукового завдання, що має істотне значення для розвитку української науки цивільного процесу та правозастосування.

У підсумку слід зазначити, що дисертаційне дослідження на тему «Інститут пробації в системі кримінальної юстиції України» відповідає вимогам, передбаченим Порядком присудження наукових ступенів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 року, Порядком проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України №167 від 06 березня 2019 року, а його автор – Алексєєв Ігор Сергійович на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступення доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

**Офіційний опонент –
доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ**

О. Ю. Дрозд

